

6. Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання : зб. наук. праць / [ред. Н. Лисенко]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 300 с.

*Стаття надійшла до редакції 3 грудня 2012 року*

УДК 37.017 (477) «18:19»

**Наталія Опанасенко**  
(*м. Переяслав-Хмельницький*)

### **ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ «ПРОСВІТ» КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

*У статті розкривається виховний ідеал у педагогічних і художніх творах українських діячів «Просвіт». Виділена система цінностей, з яких складається їх виховний ідеал. Зазначається, що в педагогічній практиці України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. були сформульовані концептуальні засади національної освіти і виховання, висунуті ідеї щодо виховного ідеалу.*

**Ключові слова:** *українські діячі «Просвіт», творча спадщина, виховний ідеал, система цінностей, національне виховання, мета виховання.*

*В статье раскрывается воспитательный идеал в педагогических и художественных произведениях украинских деятелей «Просвита». Выделена система ценностей, из которых состоит их воспитательный идеал. Отмечается, что в педагогической практике Украины в конце ХІХ – начале ХХ в. были сформулированы концептуальные основы национального образования и воспитания, выдвинуты идеи относительно воспитательного идеала.*

**Ключевые слова:** *украинские деятели «Просвита», творческое наследие, воспитательный идеал, система ценностей, национальное воспитание, цель воспитания.*

*The article deals with the educational ideal in pedagogical and artistic works by Ukrainian leaders of «Prosvit». The system of values that comprise their educational ideal was highlighted. It is noted that in pedagogical practice of Ukraine at the end of ХІХ – early ХХ century a conceptual basis of the national education and upbringing were developed; ideas for the educational ideal were proposed.*

*Key words: Ukrainian leaders of «Prosvit», creative legacy, educational ideal, system of values, national education, the purpose of education.*

На сьогодні, з розвитком суспільства, важливим постає завдання виховання гармонійно розвиненої, творчої особистості, громадянина незалежної держави, гуманіста, носія духовної культури нації. Так, у Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що метою державної політики щодо розвитку освіти є «створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти [8, с. 4]».

Джерелом збагачення теорії і практики національної системи освіти, визначення перспективних шляхів її розвитку на сучасному етапі слугують дослідження проблем національного виховання підростаючого покоління та визначення виховного ідеалу. Виховним ідеалом виступають уявлення нації про людину, яка є взірцем досконалості. Він передбачає засвоєння загальнолюдських цінностей на етнонаціональному ґрунті. Український виховний ідеал – найважливіший компонент духовності кожної особистості й усього народу. Ідеал сучасної людини поєднує в собі високі патріотичні і громадянські риси, вірність демократичним законам, відчуття обов’язку перед українським народом, державою. Як зазначає педагог С. Максимюк, «в народній свідомості людина-ідеал – це та, яка має міцне здоров’я, гарне тіло, струнку поставу, глибокий світ національної духовності, бере активну участь у громадському, політичному і культурному житті держави [6, с. 242]».

Пошук виховного ідеалу в українській педагогіці завжди посідав одне з чільних місць, був тісно пов’язаний з національно зорієнтованою думкою українського народу. У педагогічній практиці України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. були сформульовані концептуальні засади національної освіти і

виховання, висунуті ідеї щодо виховного ідеалу, який ґрунтувався на ідеалах української етнопедагогіки. Український виховний ідеал розвинутий у працях діячів «Просвіт» Б. Грінченка, М. Коцюбинського, С. Русової, Лесі Українки та інших.

Вивчення різних аспектів діяльності українських «просвітян» було предметом численних досліджень. Так, І. Карпенко, Н. Копиленко, О. Неживий, А. Животенко-Піанків присвятили свої наукові праці Б. Грінченку; З. Коцюбинська-Єфіменко, В. Окорнов, М. Потупейко – М. Коцюбинському; Г. Груць, І. Зайченко, Є. Коваленко, В. Майборода, І. Пінчук, О. Проскура, В. Слюсаренко – С. Русовій; М. Жулинський, І. Шиманська – Лесі Українці.

Питання, що стосуються ідеалу як мети виховання, розглядаються сучасними українськими вченими у різному контексті: національного та родинного виховання – О. Киричук, В. Кузь, В. Майборода, Ю. Руденко, З. Сергійчук, В. Скуратівський, М. Стельмахович; цілісного виховання особистості – С. Карпенчук, Т. Левченко; як модель процесу формування особистості – М. Кухта; гуманістичного виховання особистості на основі цінностей – О. Вишневський, І. Підласий.

Відтак, незважаючи на те, що в історико-педагогічній науці вже нагромаджено знання про діяльність «просвітян» кінця ХІХ – початку ХХ ст., проблема виховного ідеалу в їх творчій спадщині не була предметом системного вивчення.

Метою нашої статті є дослідження виховного ідеалу у педагогічних і художніх творах українських діячів «Просвіт» Б. Грінченка, М. Коцюбинського, С. Русової, Лесі Українки.

Діячі «Просвіт» кінця ХІХ – початку ХХ ст. висували свій виховний ідеал, який поєднував у собі загальнолюдські та національні цінності. На їх думку, ідеали потрібно починати формувати в родинному оточенні, а потім уже в дитячому садку, школі, також засобами позашкільної освіти, зокрема, такими, які використовували «Просвіти». Культурно-просвітницькі товариства «Просвіта» в кінці ХІХ – початку ХХ ст. охопили сфери освіти, культури, політики, мистецтва, науки. Діячі «Просвіт» дбали про розвиток українського виховного ідеалу шляхом створення

бібліотек, читалень, курсів, а також читаючи лекції, влаштовуючи літературно-музичні вечори, присвячені героїчному минулому українського народу, відкриваючи школи та інші просвітницькі установи, займаючись книгодрукуванням, поширюючи українську книжку серед народу. Своєю діяльністю вони сприяли збереженню народних традицій, звичаїв, обрядів, розвитку української культури, навчанню українського народу рідною мовою, вихованню національної самосвідомості.

У формуванні ідеалів важливе значення має вироблення у молодого покоління світогляду на основі наукових знань про навколишній світ. Педагог С. Русова неодноразово ставила питання: «який ідеал плекати в душах майбутніх громадян?» і чи потрібно взагалі плекати якийсь ідеал у дитячих душах? Вона зазначала, що завданням національної школи є те, щоб виховати правдивих громадян, «тобто людей, які в кожную потрібну хвилину готові життя своє офірувати на досягнення якого-небудь суспільного здобутку – чи то буде мета наукова, чи політична, чи виключно суспільна [7, с. 27]». Ми маємо цінувати щось понад міру, служити чомусь високому. Це високе і є ідеал, підкреслювала просвітителька у статті «Суспільні питання виховання». Ідеал має плекати в молодій душі світлі, прекрасні почуття, наповнювати її сміливістю. За словами С. Русової, ми повинні не лише служити ідеалу, а й робити все потрібне для того, щоб він постійно панував у нашому суспільстві і не змінювався, а лише доповнювався.

Виховний ідеал потрібний для будь-якого суспільства. Та варто знати, що ми вкладаємо у зміст цього слова. «Ідеал, – писала С. Русова, – це є те найкраще, що кожний народ проніс протягом віків культурного існування, за що він боровся, що постійно змагався покласти як підвалину свого народного (громадського) життя. Цей ідеал і формується краще всього у змаганнях до волі, до щастя, до братерства [7, с. 28]». За словами С. Русової, школа має виховати людей, які чітко усвідомлюють, що від здійснення цього ідеалу залежить і особистий, і суспільний добробут. Учні повинні знати, яка форма державного правління забезпечить народу волю і щастя, які здобутки науки сприятимуть цьому найкраще [7, с. 28].

Визначний педагог, голова київської «Просвіти» Б. Грінченко уявлення про ідеальну людину виразив у таких поняттях, як патріот, демократ, гуманіст, громадський діяч і трудівник. Ідеал особистості у Б. Грінченка випливає із майбутнього України: вільної, незалежної, рівноправної у міжнародному світі.

Однією з складових виховного ідеалу українських діячів «Просвіт» є рідна мова. Це засвідчують проаналізовані нами їх твори. Так, Б. Грінченко у статті «Отчет по народному образованию Черниговской губернии» висловив думку про те, що створення національної школи базується на вирішенні такого завдання, як здійснення навчання і виховання, спілкування вчителів, дітей та батьків українською мовою. Педагог стверджував, що навчання в українській школі має відбуватися рідною мовою. Він був категорично проти використання мови як засобу станового розмежування. Мова не може бути «панською» або «мужицькою», «міською» або «сільською», вона повинна бути основою взаєморозуміння і злагоди в суспільстві, взаємодії і підтримки всіх здорових сил нації. Школа з чужою мовою навчання формує в української дитини антинаціональні, антигромадянські інстинкти і «...денационалізація, що виробляється чужомовною школою, є в той же час і деморалізацією», – підкреслював Б. Грінченко у праці «На безпросвітному шляху» [1, с. 67].

Б. Грінченко намагався ознайомити учнів із найкращими творами українських письменників, прищепити любов до літературної української мови. Незабаром після закінчення школи він сподівався побачити в цих дітях провідників наступної генерації, що буде вимагати українських шкіл уже для своїх дітей.

Б. Грінченко говорив, що на шляху освіти української дитини з'являється багато перепон, які треба обов'язково й негайно усунути. Найбільшою перепорою є повна заборона рідної мови, рідної книжки в народних школах на українських землях, підпорядкованих Росії.

У праці «Якої нам треба школи?» [3] Б. Грінченко нагадує простому народові наскільки важлива справа освіти їхніх дітей в українських школах і з українською мовою викладання. Ця ж ідея

звучить і в його художніх творах «Дзвоник», «Сонячний промінь» та інших. З творів письменника постає образ педагога, котрий прагнув замінити систему освіти в Україні і пристосувати її до принципів народної та загальноєвропейської педагогіки, покращити умови, в яких доводилося народному вчителю навчати українських дітей.

Заступник голови київської «Просвіти» Леся Українка дбала про становлення української мови як загальнонаціонального засобу комунікації, як складової виховного ідеалу, а також про те, щоб за допомогою літературної мови згуртувати, об'єднати українську націю. Адже літературна мова прагне завжди до того, щоб бути обов'язковою для всіх прошарків нації. «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитися з усіх діалектів без жодного насильства, сварки й колотнечі [10, X, с. 209]», – чітко визначає свою позицію Леся Українка.

У листі Михайлу Драгоманову від 9 лютого 1894 р. Леся Українка писала: «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже коли писати дециєю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т.п. Така легкість репутації приманює многих [10, X, с. 218]». Нерідко українська мова виступає єдиним, а то й універсальним критерієм визначення рівня патріотизму, національної свідомості. Цій проблемі присвячена її драматична поема «На руїнах». Героїня поеми Тірца закликає всіх самим дбати про себе: будувати «нову для себе хату не на могилу, на оселю дбай, щоб не була чужою в ріднім краю», «серед поля своїй дитині розпали багаття...». Вона вселяє в душі людей благословенну надію, «вогнем і холодом свого слова» гартує волю і зміцнює моральну енергію слабких духом і почуттями. «Це найголовніше покликання митця, це та короґва, яка необхідна в нових обставинах руїни і зневіри [10, III, с. 171]».

Складовою виховного ідеалу українських діячів «Просвіт» кінця XIX – початку XX ст. є, також, патріотизм. Це почуття знаходимо в художніх творах Б. Грінченка, зокрема в оповіданнях «Олеся» та «Байда».

Патріотизм як національна цінність і складова виховного ідеалу простежується у творчості Лесі Українки. Проаналізовані епістолярні матеріали засвідчують, що саме Леся була щирою українською патріоткою і сповідувала високу національну ідею. Почуттям патріотизму пронизані поетичний твір «І все-таки до тебе думка лине...», драматична поема «На руїнах».

Не може поетеса творити у «тюрмі народів» духовні храми для чужих богів, коли своїх, національних, поруйновано. Леся Українка, як пророчиця Тірца з драматичної поеми «На руїнах», «не хоче грати на руїні» – обов'язок митця полягає в тому, щоб руїна національних святинь озвалася на пророче слово, щоб збудила в ній «не тільки голос, а й душу вічну [10, III, с. 173]». Устами Тірци Леся Українка закликає до єдності всіх національних сил.

Тож, ідеалом для Лесі Українки є духовно багата особистість, здатна боротися за волю свого народу, його національні інтереси, національну гідність, толерантна у відношенні до інших народностей, що живуть на території України.

Леся Українка щиро любила дітей. Як зазначає дослідниця І. Шиманська, її поезія пройнята ніжністю до дитини. Образ мужньої і вольової дитини змальовано у віршах «Як дитиною, бувало», «Мрії». Поетеса закликає виховувати дітей у реальному світі, готуючи їх до складнощів життя, що вимагають стійкості, твердості, розуміння свого обов'язку. Цей мотив звучить у вірші «Мі.Колискова» [11].

Аналіз ліричної поезії Лесі Українки («Прокляття Рахілі») засвідчує, що вона пройнята чесністю, гідністю, гуманністю, співчуттям до ближнього, вірністю, любов'ю героїв до свого народу. Ці загальнолюдські цінності є складовими виховного ідеалу Лесі Українки.

Ідеалом особистості для Лесі Українки є не лише патріот, гуманіст, а й людина праці. Вона вважала надзвичайно корисним виховання дітей у труді, в розумінні того, що праця – це, власне, норма людського існування. «Взагалі напрямок наших дітей мені подобається, – писала вона Л. М. Драгомановій, – такий він собі робочий [10, IX, с. 233]».

Письменниця засуджувала виховання дітей у лінощах, у пустошах. В оповіданні «Над морем» вона показує як згубно впливає на характер і на долю людини неробство, потурання її примхам у дитячі роки.

Визначний письменник і громадський діяч М. Коцюбинський, очолюючи чернігівську «Просвіту», спрямовував свої зусилля на прищеплення ідей національно-культурного відродження селянської молоді, розуміючи, що саме вона у недалекому майбутньому буде відігравати головну роль в українському русі.

Окремі художні твори і статті М. Коцюбинського становлять велику педагогічну цінність, тому що в них автор висловлює сміливі новаторські думки про школу майбутнього та виховний ідеал, який реалізується в ній. Перш за все, звертають на себе увагу педагогічні погляди М. Коцюбинського про всебічне навчання і виховання учнів, про зв'язок школи з життям, близькість дітей до природи, до сільськогосподарської праці.

Працьовитість, як складова виховного ідеалу, простежується і у творчості М. Коцюбинського. У своїх оповіданнях («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», «Хо») [4] письменник підкреслював важливість трудового виховання, що сприяє формуванню працьовитості, вольових якостей, почуття прекрасного у підрастаючого покоління.

Велику цінність для трудового виховання дітей становить казка М. Коцюбинського «Десять робітників». Вона показує працелюбність вдови Одарки, яка своїми десятьма пальцями рук усе встигає зробити. «Нас дітей дуже здивувала ця казочка, – згадує Ірина Михайлівна Коцюбинська. – Ми ворушили своїми пальчиками і дивувалися, що вони такі маленькі, але можуть бути помічниками у роботі [9, с. 103]».

Із поетичних творів М. Коцюбинського, що характеризують позитивну роль праці, перш за все, варто назвати «Нашу хатку» і «Вечір» [5].

Аналіз низки творів М. Коцюбинського засвідчує, що письменник однією з найважливіших цінностей у вихованні підрастаючого покоління вважав працю. Його ідеал – це людина



праці, трудівник. Разом з тим, М. Коцюбинський засуджував молоде покоління, яке негативно ставиться до фізичної і розумової праці. Такою є героїня твору «Хо» Ярина Дольська.

Велике виховне значення в М. Коцюбинського мала ідея прекрасного, яка є складовою його виховного ідеалу. З великою любов'ю й естетичним смаком сприймаються позитивні якості простих людей, героїв творів «Фата Моргана», «Під мінаретами», «В дорозі» та інших.

У статтях «Світло і тіні руського життя», «Шкільна справа» письменник відзначав невідповідність шкільної справи і негативне відношення до неї з боку більшості народів Росії. М. Коцюбинський прагнув, щоб школа могла надати підростаючому поколінню всебічну і ґрунтовну освіту. Навчання, на його думку, треба будувати так, щоб діти мали можливість вивчати різноманітні предмети, що дають відомості про людину і природу.

Постійна турбота про виховання дітей у родині, школі, за словами М. Коцюбинського, сприяє їх всебічному розвитку, формуванню у них високих громадянських і патріотичних почуттів. Його виховний ідеал – це ідеал людини-трудівника, людини з багатою духовністю, вольової, сміливої, яка вміє оцінити красу навколишньої природи, любить свій рідний край.

Узагальнення творчого доробку українських діячів «Просвіт» кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Б. Грінченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, С. Русової) на предмет визначення виховного ідеалу дали змогу встановити його сутність і специфіку. Українських «просвітян» об'єднувала спільна мета – створити національну за змістом та формою школу, в якій би мав практичне вираження їх виховний ідеал. У центрі їх виховного ідеалу була людина – гармонійно розвинена, духовно багата, творча особистість, не обмежена у розвитку своїх сил і здібностей. Їх виховний ідеал складається із системи цінностей: національних (патріотизм, волелюбність, знання рідної мови, цінування історичного минулого, працьовитість та ін.) та загальнолюдських (доброта, гуманність, співчуття до ближнього та ін.). Такий виховний ідеал українських діячів «Просвіт» відбитий у їх педагогічних і художніх творах.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Гринченко Б. Д. На беспросветном пути / Б. Д. Гринченко. – К. : Вик, 1912. – 95 с.
2. Грінченко Б. Д. Твори : у 2 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1990.  
Т. 1.: Поетичні твори. Оповідання. Повісті / упор. В. В. Яременка. – К. : Наукова думка, 1990. – 640 с.
3. Грінченко Б. Д. Якої нам треба школи / Б. Д. Грінченко. – К. : [б. в.], 1912. – 23 с.
4. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною. Вибрані твори / М. М. Коцюбинський. – К. : Веселка, 1966. – 144 с.
5. Коцюбинський М. М. Твори : У 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Вид-во АНУРСР, 1962. –  
Т. 1. – 365 с.
6. Максимюк С. П. Педагогіка: [Навчальний посібник] / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – 667 с.
7. Нагачевська З. І. Софія Русова і Галичина : [Збірник статей і матеріалів] / упоряд. З. І. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Вік, 1996. – 126 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 4–8.
9. Спогади про Михайла Коцюбинського / [упоряд. М. М. Потупейко]. – [2 вид.]. – К. : Дніпро, 1989. – 278 с.
10. Українка Леся Твори : В 12 томах / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1975 – 1979. –  
Т. 3. : Драматичні твори 1896–1906 рр. – 1976. – 480 с.  
Т. 9. : Записи народної творчості, пісні, записані з голосу Лесі Українки. – 1977. – 432 с.  
Т. 10. : Листи з 1876–1897 рр. – 1978. – 542 с.
11. Шиманська І. Ф. Питання освіти й виховання у спадщині Лесі Українки / І. Ф. Шиманська. – К. : Радянська школа, 1970. – 112 с.

*Стаття надійшла до редакції 5 грудня 2012 року*